

IVANA HOLZBACHOVÁ

ŠKOLA „ANNALES“ A MARXISMUS

Historiografii Annales spojuje s marxismem to, že zapojuje člověka a jeho dějiny do celku světa, i to, jak tento celek světa chápe, nebo alespoň na počátku svého vývoje chápala: totiž jako systém, v němž převážnou úlohu hrají sociální a ekonomické faktory. Přitom je však také třeba konstatovat, že sami zakladatelé Annales nebyli marxismem přímo ovlivněni. J. N. Afanasjev má pravdu, když tvrdí, že k dílům klasiků marxismu se Bloch a Febvre dostali až tehdy, když už byl jejich názor na dějiny a vědu o nich vytvořen.¹ Na druhé straně je však také třeba říci, že oba, stejně jako jejich pozdější následovníci, působili v podmínkách, kde byly marxistické myšlenky známy. Navazovali na Labrousse, který byl marxismem podstatně ovlivněn² a Bloch studoval v Německu, kde se s Marxovými myšlenkami mohl setkat také, i když ne v čisté podobě.

Ohlas marxismu byl ovšem v té době menší než dnes a některé prvky, které Annales s marxismem sblížují, nemusejí být nutně marxistické provenience. Na sociální a ekonomickou historii kladla důraz např. skupina kolem Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte; Annales byly vybudovány částečně podle vzoru tohoto časopisu.

Tím lze vysvětlit skutečnost, na kterou upozorňuje Topolski, že Bloch se k marxismu blíží více ve svých konkrétně historických pracích než ve svých metodologických úvahách.³ Podle Topolského se Bloch od marxismu liší v určení předmětu historie, jímž jsou pro něj lidé, v pojetí historického faktu, který chápe jako fakt psychologický a konečně v chápání historických činitelů, kde je na rozdíl od marxismu pluralistou.⁴

U Febvre se můžeme setkat s určitým vývojem ve vztahu k marxismu. Zatímco mladý Febvre byl proti marxismu polemicky zaměřen,⁵ během doby

1 Afanasjev, J. N.: *Istorizm protiv eklektiki*. Moskva 1980, s. 71.

2 Stoianovich, T.: *French Historical Method*. Ithaca and London 1974, s. 111.

3 Topolski, J.: *Marksizm i historia*. Warszawa 1977, s. 241.

4 Tamtéž, s. 238.

5 Febvre, L.: *L'histoire dans le monde en ruines*. Revue de synthèse historique 1920/1, s. 12. V této programové stati věnované úkolům historiografie po válce chápe Febvre marxismus ještě zjednodušeně jako ekonomický mechanicismus a klade proti němu idealistické pojetí třídy jako skupiny stejně myslících a snad i stejně cítících lidí.

se u něj setkáváme se vzrůstající úctou k marxismu, která ovšem končí i vrcholím uznáním, k němuž se dopracoval i Bloch, že marxismus může poskytnout historikům plodnou tvůrčí hypotézu.⁶ Febvřovo protifilozofické zaměření se projevuje mj. v tom, že nemohl pochopit účelnost snah o návrat k „autentickému Marxovi“. Doporučoval historikům, aby Marxe a Lenina četli; po marxistech však vyžaduje především konkrétní historická díla, která prakticky prokázají převahu marxistické metodologie — bez odvolávek na filozofii.⁷ Febvre signalizoval poměrně velký vliv marxismu ve společenském vědomí své doby a především mezi tehdejšími historiky: „Dokonce i kdyby nikdy nečetli od Marxe ani řádek, dokonce i když se prohlašují za zuřivé ‚antimarxisty‘ v jiných oblastech než je vědecká oblast: mnoho myšlenek, které Marx vyjádřil s evidentním mistrovstvím, přešlo už dávno do toho společného fondu, který tvoří intelektuální poklad generace; žijí zde, spojené s ostatními, které je provázejí, zrozené v témže momentu, v tomtéž prostředí a z téhož prostředí.“⁸ Lze tedy srovnat s P. Vilarrem: „Lucien Febvre o sobě nikdy neřikal, že je teoretikem nebo marxistou. Ale nebyl to on, kdo (jako Foucault v *Les mots et les choses*...) uzavřel Marxe do 19. století jako do vězení.“⁹ Pro Febvra byl marxismus živý, ať jako proud, proti němuž je třeba polemizovat v počátcích jeho působení, nebo později jako směr, který může pro novou generaci historiků přinést inspiraci.

Se zakladateli *Annales* ve třicátých letech spolupracoval i sociolog G. Friedmann. Friedmann se v té době považoval za marxistu, navštívil několikrát Sovětský svaz a byl nadšen snahou mladého sovětského státu o vytvoření spravedlivější společnosti. To se projevuje zejména v jeho knize *Krise pokroku*, v níž považuje marxismus za dědice myšlenek pokroku a humanismu, jichž se vzdala buržoazie.¹⁰ Friedmann znal díla klasiků marxismu-leninismu a požadoval, aby v konkrétním historickém a sociologickém výzkumu bylo využíváno metod, které nabízí dialektický a historický materialismus. Sám se tak ve své knize pokouší postupovat, když konfrontuje nehumánní kapitalistickou racionalizaci s nadšením, se kterým přistupují k práci sovětsští dělníci a když ukazuje společenské příčiny těchto rozdílů.

Sympatie *Annales* k marxismu a Sovětskému svazu v této době, tj. ve třicátých letech, lze vysvětlit nejenom jistými společnými vědeckými východisky, ale i společensko-politickou situací, za níž se tyto sympatie zvyšují. Šlo o dobu, kdy byla celá Evropa ohrožena narůstajícím nebezpečím fašismu. V boji proti němu nespojovala *Annales* s marxisty třídní pozice, ale především odpor proti všemu, co ohrožovalo hodnoty humanismu a evropské kultury.

Po válce a zejména v posledních generacích *Annales* tyto sympatie často mizí. Lze to ukázat i na Friedmannovi, který — mj. také v souvislosti s dogmatickými přehmaty v padesátých letech — přešel z pozic obhájce marxismu na pozice jeho kritika. Na rozdíl od svých předválečných postojů, vidí po válce v marxismu zjednodušující technicistní mechanicismus, zapomíná na svou znalost Lenina¹¹, a zatímco dříve ukazoval na rozdíly mezi prací v amerických

6 Bloch, M.: *Classes et milieux*, *Annales* 1931/2, s. 282.

7 Febvre, L.: *Technique, sciences et marxisme*, *Annales* 1935/6, s. 621—623.

8 Tamtéž, s. 621.

9 Vilar, P.: *Histoire marxiste, histoire en construction*, *Annales* 1973/1, s. 183.

10 Friedmann, G.: *Krise pokroku*, Praha 1937, s. 319—320.

11 Friedmann, G.: *Sciences sociales et sociologie du travail*, *Annales* 1961/3, s. 480.

a sovětských továrnách, nyní se soustřeďuje na shody, které vidí v odcizení práce. Přesto se domnívám, že není správné zapomínat na Friedmannovu předválečnou periodu, jak to dělá M. Ferro, když se v nekrologu na Friedmana nezmiňuje o Křisi pokroku ani o Friedmannově fascinaci Sovětským svazem a soustřeďuje se spíš na jeho spory s marxismem.¹²

Seriózní přístup k marxismu se v *Annales* po válce udržel především díky Braudelovi, který pokračoval ve Febvrových tradicích i ve vztahu k marxismu. Ten jej zajímal především proto, že v něm našel názory sobě blízké zejména při zdůrazňování dlouhého času.¹³ Jeho pluralistický přístup je však neslučitelný s marxistickým pojetím determinismu, které Braudel považuje za příliš přísné a zjednodušující. Jako Febvre požaduje především konkrétní marxistické práce, přičemž se domnívá, že právě v marxismu by bylo možné nalézt model pro sjednocení sociálních věd.¹⁴ Jeho vztah k marxismu snad nejlépe vystihuje následující citát: „Marxismus není ani náš nepřítel, ani strašidlo. Je pro nás problematikou, která je dnes nutnou částí každé seriózní historické analýzy, jedním ze způsobů přiblížení se sociální realitě. Nezajímáme se jen o jeho hlediska, ale zajímáme se o ně stále.“¹⁵

Za Braudelova vedení udržovaly *Annales* styky se sovětskými historiky. Přetiskly několikrát hodnocení, které se objevilo ve *Voprosech istorii* – pochopitelně nikoli bez svého komentáře. Sporadicky se v nich objevují metodologické i jiné články sovětských historiků. V téže době se rozvíjí spolupráce s polskými a maďarskými vědci. I když je ve srovnání s místem, které na stránkách *Annales* nacházejí historici ostatních zemí západní Evropy a USA, jejich zastoupení poměrně slabé, dokazuje to skutečnost, že se *Annales* nechtějí spolupráce s historiky socialistických zemí vzdát.

S rozmachem vlivu *Annales*, který je ovšem druhou stránkou pokračujícího zapojování časopisu do francouzské společnosti, dochází i k rostoucí diferenciaci v přístupu k marxismu. Vedle historiků, kteří se považují nebo jsou považováni za marxisty (ze starší generace Vilar, z mladší Vovelle, Bois), a vedle těch, kteří se jako Braudel na marxismus sice neváží, ale považují jej alespoň za částečně přínosný, se rozvíjí zejména v tzv. třetí a čtvrté generaci *Annales* přímá kritika marxismu. Ta je charakteristická pro D. Richeta, F. Fureta, Le Roy Laduriea, M. Ferra, P. Veyna aj. Někteří z těchto autorů, jak sami uvádějí, prošli v mládí vlivem marxismu, a o to ostřeji se dnes proti němu obracejí. Je ovšem otázka, jakým vlivem prošli. Protože to, co dnes za marxismus vydávají, má se skutečným marxismem jen málo společného. V lepším případě jde o velice zjednodušenou verzi, v horším o karikaturu.¹⁶

Zastavme se nejprve u těch historiků *Annales*, kteří mají k marxismu blízko. P. Vilar není pouze za marxistu pokládán, ale také sám se za marxistu považuje. Tomu nasvědčuje mj. i jeho rozsáhlá stať uveřejněná v *Annales* roku 1973

12 Ferro, M.: *Georges Friedmann, historien de l'avenir*, *Annales* 1978/2.

13 Braudel, F.: *La Catalogne, plus Espagne de Pierre Vilar*, *Annales* 1968/2, s. 379.

14 Braudel, F.: *Écrits sur l'histoire*. Paris 1969, s. 116.

15 Braudel, F.: *Les Annales vues de Moscou*, *Annales* 1963/1, s. 103.

16 Tento postup zatím vrcholil v článku C. S. Ingerfloma: *Moscou: le procès des Annales* (*Annales* 1982/1), který je reakcí na Afanasjevovu citovanou knihu o *Annales* a na knihu N. M. Sokolovové *Sovremennaja francuzskaja istoriografija* (Moskva 1979). Recenze nejenom nezachycuje podstatu recenzovaných prací, ale vymyká se i obecně uznávaným pravidlům platným pro posuzování vědeckých knih.

— Histoire marxiste, histoire en construction. Vilar se v ní pokouší spojit marxistické principy a pojmy s metodologickými návody převzatými ze školy Annales. Ukazuje vztahy, které pojí zejména Febvra, Blocha a Braudela k marxismu a snaží se vyřešit otázku vztahů mezi marxismem, strukturalismem a školou Annales, přičemž se dotýká i té skupiny francouzských marxistů, kteří jsou ovlivněni strukturalismem: především L. Althussera.

Vilarova interpretace marxismu je v této stati sama ovlivněna jak Annales, tak možná i strukturalismem. Projevuje se to v tom, že Vilar podceňuje roli subjektu v dějinách. Podle jeho názoru jsou základními marxistickými principy pro historiografii 1. techno-ekonomický primát syntetizovaný v produktivitě práce, 2. nutnost kvantifikace, která má zabránit mlhavým popisům, a 3. skutečnost, že materiální vývoj probíhá nerovnoměrně.¹⁷ Ve Vilarových úvahách tedy chybí člověk nejenom jako jedinec, ale i jako kolektivní subjekt. Na druhé straně se v jeho konkrétních historických pracích pojem třídy a třídního boje objevuje. Je možné, že Vilar vyvodil určité důsledky z kritiky, které jej podrobil Braudel, který mu vytýkal neschopnost spojit „dlouhý“ a „krátký“ čas¹⁸ a ve svém pokusu o formulaci teoretických základů marxistické historiografie se soustředil zejména na problematiku dlouhého času.

Tomu do jisté míry odpovídá skutečnost, že člověk jako kolektivní subjekt se v citované Vilarově práci objevuje teprve tam, kde Vilar poukazuje na problémy, které by podle jeho názoru měla marxistická historiografie řešit v návaznosti na Braudela: problém přírody, problém historického času a historického prostoru a jejich vztahů, pohybu struktur, vztahu různých časů a boje skupin. Vilar zde ostatně správně upozorňuje na to, že marxismus neredukuje společenský boj jenom na třídní boj ve zúženém slova smyslu,¹⁹ jak to chápou právě někteří jeho kritici z řad Annales.

Sblížení Annales s marxismem je možné zejména prostřednictvím některých marxistických teoretických pojmů, z nichž nejvýznamnější — protože právě on má v tomto směru největší naději — je pojem výrobního způsobu. Za historika, který toto pojetí propřacovává, a to i za pomoci jiných marxistických pojmů, je považován G. Bois, zvláště poté, co vyšla jeho kniha *La crise du féodalisme. Économie rurale et démographie en Normandie orientale du début du XIVe au milieu du XVIe siècle* (Paris E. H. E. S. S. 1976). Bois se zde snaží „konstruovat globální model opřený o marxistické pojmy, schopný ukázat vztahy existující v daném historickém momentu mezi různými ekonomickými činiteli“²⁰ a který z Normandie rozšiřuje na celou Evropu.²¹

Bois sám se ujal hesla „Marxismus a nová historie“ v encyklopedii té historiografie, která vyšla z tradic Annales — v knize *La nouvelle histoire*. Přistupuje k tomuto problému opatrně a diferencovaně. Základní tezí jeho řešení je doporučení spojit metodologii „nové historie“ s marxistickou teorií, tj. postup, který sám použil v citované knize. Uvědomuje si obtížnost tohoto postupu, který vyplývá podle jeho názoru zejména z toho, že historiografie Annales je programově ateoretická, zatímco historický materialismus je velmi obecnou

17 Vilar, P.: cit. dílo, s. 185.

18 Braudel, F.: *La Catalogue, plus Espagne de Pierre Vilar*, s. 378.

19 Vilar, P.: cit. dílo, s. 187–190.

20 Zkratka C. R. in: *La nouvelle histoire*. Paris 1978, s. 520, zdůraznil C. R.

21 Day, J.: „*Crise du féodalisme*“ et conjoncture des prix à fin du Moyen Age, Annales 1979/2, s. 305–6.

teorií.²² Přesto se domnívá, že mezi nimi jsou styčné body. Také marxismus zdůrazňuje „globální historii“ jako snahu postihnout všechny stránky sociálního života, struktury a kvantitativní postižení historických procesů. Historiografie Annales byla jeho vlivu vystavena podle Boisova názoru už od počátku, zejména Labroussovým prostřednictvím a také Blochovy *Caractères organiques de l'histoire rurale française* byly marxismem ovlivněny. V novějších dílech se vliv marxismu objevuje podle Boisova názoru u Le Goffa a zejména u G. Dubya²³ a M. Vovella.²⁴

Bois se ve své snaze spojit marxismus s historiografií Annales váže zejména na novější marxistické práce např. Abramsona, Gureviče, Kolesnického a na některé polské historiky²⁵. Z francouzských marxistů je zřejmě předmětem jeho sympatií okruh okolo L. Althussera a zvláště M. Godelier. Ten má podle Boise tu zásluhu, že položil otázku významu výrobních vztahů v různých historických epochách a ovlivnil tak mnoho historických prací z antické a středověké historie. Bois kladně hodnotí i jeho analýzu některých historickomaterialistických pojmů a v polemice mezi Sèvem a Godelierem se staví na Godelierovu stranu.²⁶

Bois tedy patří k těm historikům, kteří jako hlavní nedostatek Annales vidí jejich příliš malou teoretičnost a pokouší se této skutečnosti čelit převzetím marxistických pojmů a teorií. Zajímavá je také skutečnost, že Bois si zřejmě uvědomuje ideologický dosah historické teorie a i v tomto kontextu dává přednost marxismu — před ideologickou invazí amerických společenských věd.²⁷

Zdá se, že u seriózních pokusů o ocenění marxismu uvnitř historiografie Annales hraje velkou roli problém vztahu základny a nadstavby.²⁸ Historikové Annales nemají důvod klást si otázku, jak spojit materiální kulturu se sociálně ekonomickými fakty,²⁹ Bois si ji otevřeně klade: „Jak smířit zdánlivě dominantní roli toho či onoho elementu ‚nadstavby‘ (náboženství, politika) v té a v té společnosti s tezí o tom, že příčinou je konec konců výrobní způsob a že prioritu má základna?“³⁰

Na těchto dvou přístupech lze ukázat principiální rozdílnost, kterou uvnitř školy Annales nacházíme ve vztahu k teorii. A je jen příznačné, že seriózní teoretické otázky si kladou ti, kdo mají k marxismu blíže než ostatní. Bez ohledu na to, že Bois přiznává, že dosud sám nemá v mnohém ohledu jasno. Sama marxistická teorie je teorií otevřenou a mnohé problémy, které si dnes klade historická věda, v ní nemohly být dosud vyřešeny s konečnou platností. Důležité je, že se řeší a jakým způsobem se řeší.

Správným řešením jistě není vycházet i při určování cílů historického výzkumu ze snahy vyvrátit marxismus tak, jak to dělá např. F. Furet, když navr-

22 Bois, G. in: *La nouvelle histoire*, s. 378.

23 Tamtéž, s. 379—380.

24 Tamtéž, s. 381.

25 Tamtéž, s. 376.

26 Tamtéž, s. 382. O této polemice viz I. Holzbachová: *Člověk a dějiny*. Brno 1981, s. 89—93.

27 Bois, G. in: *La nouvelle histoire*, s. 376.

28 Le Goff, J. in: *La nouvelle histoire*, s. 237.

29 Pesez J.—M. in: *La nouvelle histoire*, s. 107.

30 Bois, G. in: *La nouvelle histoire*, s. 381.

huje seriální výzkum jevů neekonomické povahy.³¹ Historický výzkum má své vlastní cíle; potvrzení nebo vyvrácení určité obecné teorie může být až jeho vzdáleným následkem. Ostatně, metodologie založená na historickém materialismu nemá proč vyhýbat se výzkumu jakéhokoli předmětu z jakékoli oblasti lidského společensko-historického života.

Vysloveně negativní postoj k marxismu převažuje i u P. Veyna. I tam, kde uznává marxismus jako rozumnou hypotézu, tvrdí, že s jeho pomocí nelze vysvětlovat všechna fakta.³² Ve své nástupní řeči na Gollège de France, která byla záměrně formulována „umírněně“, aby nepobouřila ty z kolegů, jejichž názory se liší od Veynových, chápe marxismus jako teorii, která se snaží dát profesionálním historikům nástroje pro vysvětlení, a to ve formě jakýchsi konstant, jimž jsou podle jeho názoru takové pojmy, jako je třídní boj, výrobní síly, výrobní vztahy, základna, ideologie, třídní zájem, stát jako nástroj vládnoucí třídy. Marxismus za pitoreskností historie odkryl velké oblasti, které vytvářejí mnohost historického kaleidoskopu a vysvětlují jej. Avšak přesto jsou podle Veyna nároky marxismu příliš veliké. Jeho úspěch prý pouze nasvědčuje tomu, že v historii pociťuje hlad po teorii.³³

Veyne není z těch historiků, u nichž se tento hlad projevuje zvlášť výrazně. Ačkoli právě na jeho eklektických názorech je vidět, kam až může vést naprostá absence vědomé teorie, on sám se domnívá, že teorie v historické vědě je zbytečný luxus; to se projevuje právě ve spojitosti s marxismem: „Buď je vztah mezi hospodářstvím a společností pochopitelný ve faktech, a materialistická teorie je neužitečná, nebo není, a teorie je mystická.“³⁴ Veyne v dalším textu požaduje, aby marxismus empiricky dokázal, že z vodního mlýna vyplývá otroctví, tj. aby přesně empiricky a konkrétně ukázal souvislost. Jestliže ale tento úkol — ostatně na první pohled formulovaný neseriózně — splní, je stejně zbytečný, protože historie je podle Veynova názoru konkrétní a teorii nepotřebuje.³⁵ Tento myšlenkový postup je zbytečně komentovat. Uveďme jen na závěr pasáže o Veynovi názor jednoho z kritiků jeho práce Le pain et le cirque, práce, v níž jeho odpor k marxismu vystoupil na povrch snad nejvýrazněji: „Veyne zkarikoval marxistický problém tím, že redukoval výrobní vztahy na materiální privilegia,³⁶ ale sám je v zajetí vlastní koncepce marxismu a vůbec nepřesvědčuje — ani své francouzské čtenáře —, že marxismus je mrtvý.

Uvedli jsme si zde názory jednotlivých francouzských historiků blízkých Annales na jejich vztah k marxismu. Aby bylo možno tuto otázku rozebrat důkladněji, bylo by třeba prozkoumat pojmy, v jejichž chápání se tento vztah nutně musí projevit ve větší míře než na — často náhodných — formulacích. To se týká pojmů, jako je člověk, společnost, zákon, třída apod. Některými

31 Furet, F.: *Quantitative history* in: *Daedalus* 100/1, s. 164–5.

32 Veyne, P.: *Comment on écrit l'histoire*. Paris 1971, s. 314–15.

33 Veyne, P.: *L'inventaire des différences*. Paris 1976, s. 21–22.

34 Veyne, P.: *Comment on écrit l'histoire*, s. 135.

35 Tamtéž, s. 136.

36 Andreau, J., Schmitt, P., Schnapp, A.: *Paul Veyne et l'évergetisme*, *Annales* 1979/2, s. 317.

z nich jsme se zabývali v jiných souvislostech.³⁷ Dnes se soustředíme na pojem „třída“.

Jeho význam plyne už z toho, že historiografie Annales si dala do svého názvu pojem „sociální“. Musí se tedy pokoušet o klasifikaci společnosti a v této oblasti výzkumů hraje pojem „třída“ nutně velkou roli. V dílech autorů, kteří se hlásí ke škole Annales, se s ním také často setkáváme. Musíme však hned na začátku konstatovat, že to není pojem jasný ani jednotně definovaný. Částečně to vyplývá ze skutečnosti, že historikové Annales jsou především praktici a pokud se zajímají o třídy, zajímají se o ně v jisté přesně určené časové a prostorové souvislosti. Proto také v jejich úvahách o třídách vystupují do popředí konkrétně jevové znaky, které by se do obecné definice třídy nemusely vždycky vejít. Přívrženci školy Annales však často tyto znaky absolutizují, a proto vznikají potíže při pokusech o srovnání a vytvoření pojmu „třída“, který by byl obecně platný. Navíc zde chybí pevnější teoretická konstrukce, o kterou by bylo možné převážně empirické poznatky vztahující se k sociálnímu dělení opřít. Pojem třídy je tedy v historiografii Annales vágní a kritéria příslušnosti k třídě neurčitá a značně roztržštěná. Proto se ani sami historici Annales neshodují na určení, v jakém rozsahu lze pojem „třída“ používat.

Tyto znaky pojmu „třída“ a jeho používání se objevují už u zakladatelů Annales³⁸ a ani u Braudela se nesečkáme s jasnějším pojetím třídy. Navíc, Braudela tato problematika příliš nezajímá.

V souvislosti se školou Annales je velmi významná otázka existence tříd ve středověku, období, kterému se příznivci školy věnují s velkým zájmem. Ale právě zde se jejich názory do značné míry liší. Zatímco zakladatelé Annales existenci tříd ve středověku uznávali, objevily se později pokusy tuto existenci popřít a vyjít zejména ze společenského vědomí lidí té doby, tj. za faktu, že tito lidé společnost nedělili na třídy, ale na stavy. Značnou roli tu sehrály Dumézilovy výzkumy vzniku této představy.³⁹ P. Goubert myšlenku stavovské společnosti aplikuje ještě na společnost 16. a 17. století.⁴⁰

Na druhé straně se G. Duby přidržuje názoru, že ve středověku třídy existovaly, ve všech svých pracích. Rozeznává pro feudalismus většinou dvě základní třídy: šlechtu a venkovany. Pouze na jednom místě mluví o třídním rozlišení mezi kněžskými a světskou šlechtou,⁴¹ jinak tyto dvě skupiny důsledně spojuje do jedné třídy feudálů nebo vládnoucí třídy. Vedle těchto dvou tříd uvažuje o měšťanstvu jako o třídě, která vzniká koncem raného feudalismu, a o skupině ministeriálů, jejichž náběh k vytvoření třídy byl zastaven.⁴² V tom sleduje Blochovy úvahy o této společenské skupině.

Jedním z předmětů jeho zájmu je sledování změn uvnitř venkovského oby-

37 Holzbachová, I.: *K pojetí „události“ ve škole Annales*. SPFFBU B 29, 1982, Holzbachová, I.: *Pojetí člověka ve škole Annales*. SPFFBU B 31, 1984.

38 O jejich pojetí těchto problémů viz Holzbachová, I.: *Marc Bloch — historie jako skutečnost a jako věda*. ČsČH 1982/3 a Holzbachová, I.: *L. Febvre a teoretické základy historiografie*. SPFFBU B 30, 1983.

39 Le Goff, J.: *Les trois fonctions indo-européens, l'historien et l'Europe féodale*. Annales 1979/6, s. 1 189.

40 Goubert, P.: *Clio parmi les hommes*. Paris 1976, s. 281.

41 Duby, G.: *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*. Paris 1976, s. 212.

42 Tamtéž, s. 307 aj.

vatelstva, zánik třídy otroků a upravování závislosti původně svobodného nebo zotročeného obyvatelstva venkova. Přitom analyzuje hospodářské a politické vztahy, způsob, jakým byly jednotlivé skupiny obyvatelstva ve své době oceňovány právně i společensky, a jaký měly životní styl. Proto např. celou jeho knihu o oblasti Mâconnais prolínají analýzy pojmů „liberté“ a „servitude“. V raném feudalismu bylo pro něj známkou otroctví vyloučení z veřejného života a z vojenských povinností. Během doby však tato omezení mizela a naopak se objevovaly nové typy závislosti vztahující se i na dříve svobodné venkovany — přičemž velkou roli v tom, jaký stupeň závislosti postihne toho či onoho člověka, hrálo jeho bohatství nebo chudoba.⁴³

Také při vytváření třídy šlechticů se na prvním místě v časové posloupnosti objevuje hospodářský faktor. Bohatý člověk — rytíř — neobdělával půdu sám. To za něho dělali jiní lidé, kteří na něm byli určitým způsobem závislí. Teprve pak se objevilo třídní vědomí — podpořené skutečností, že povoláním rytíře byla hlavně válka a že si skupina rytířů vytvořila určité rituály — a teprve nakonec, jako završení, uznání právní. Jakmile se ale právní uznání objevilo, klesl význam kritéria ekonomického. Příslušnost k třídě se stala dědičnou.

Duby zde v podstatě sleduje a doplňuje Blochovy poznatky v *La société féodale*. Výslovně jej kritizuje za přecenění možnosti vstoupit do šlechtické třídy pro rolníky. Naopak, na počátku vytváření této třídy mnoho rytířů zchudlo tak, že se přesunuli do závislé třídy. Teprve v poslední čtvrtině 11. století už tento sestup nebyl možný.⁴⁴ Nebyl také možný vzestup. Nejbohatší venkované se mohli svými zájmy blížit šlechtě, ale jako třídy se tyto dvě skupiny nepronikaly. Venkovanům se začaly uzavírat i mnišské řády, které tak prokazovaly svou příslušnost k třídě feudálů. A tak venkovským boháčům nezbylo nic jiného než se blížit k elitě peněz.⁴⁵

Zatímco Duby vychází zejména z ekonomického určení příslušnosti ke třídě — bohatství nebo chudoba spojená s určitým postavením ve výrobě (rytíř je ten, na koho pracují druzí) — a teprve na tomto základě uvažuje o vytváření odlišného způsobu života a jeho právním zakončení, připisují jiní přívrženci školy *Annales* daleko větší význam třídnímu vědomí pro uznání existence tříd a ještě více třídního boje. Jestliže Duby navazoval spíše — i když nikoli bezvýhradně — na Blocha, tento směr školy navazuje na Febvra a jeho otázku, zda na rozdíl od ekonomického základu třídního dělení „naopak nevyplývá třída z toho, že si všichni začnou kolektivně uvědomovat jistý počet myšlenek, přání, citů, intelektuálních a morálních způsobů bytí, které tvoří 'třídní vědomí'“.⁴⁶ Tímto způsobem postupuje zejména Mandrou, který pro definici třídy vyžaduje i kulturní rysy.⁴⁷

Do popředí tento způsob chápání třídy a zejména třídního boje vstoupil v souvislosti s diskusí okolo knihy J. B. Poršněva *Narodnyje vosstanija vo Francii pered Frondoj*. Mandrou věnoval komentáři této knihy přednáškový cyklus na universitě v Pise, z něhož potom vznikla kniha *Classes et luttes de classes en France au début du XVIIe siècle*. Mandrou v ní určuje podmínky pro

43 Tamtéž, s. 107, 206—8, 210.

44 Tamtéž, s. 198—201.

45 Tamtéž, s. 296—7.

46 Febvre, L.: *L'histoire dans le monde en ruines*, s. 13.

47 Mandrou, R. in: *Aujourd'hui l'histoire; enquête la Nouvelle Critique*. Paris 1974, s. 233.

použití pojmu „třídní boj“ jako nástroje k vysvětlení nějakého společenského konfliktu: 1. sociální nebo politický boj musí mít určité cíle a 2. musí existovat třídní vědomí chápané jako vědomí solidarity mezi členy dané skupiny a nepřátelské vůči ostatním skupinám, resp. jako vědomí rozdílnosti zájmů.⁴⁸

Podle Mandroua tyto podmínky ve Francii v první polovině 17. století splněny nebyly. I když existovaly obrovské hospodářské rozdíly, třídní vědomí se podle jeho názoru na jejich základě nevyvinulo.⁴⁹ Tomu bránilo i přetrvávání právních definic, které byly dosud založeny na stavovském dělení společnosti.⁵⁰ A „pokud pro určitou skupinu jako francouzští venkované na počátku 17. století není možné do jejího světového názoru zavést myšlenku boje proti jiné společenské skupině, nedá se pro tuto skupinu hovořit o třídním boji.“⁵¹ Lidové masy „nemohly chtít revoluci, kterou si neuvědomovaly. Jejich snahy byly pouze potenciální. Třída, která chce potenciálně dělat revoluci, ale neuvědomuje si, že ji může dělat, není revoluční třídou.“⁵²

Vidíme, že se tu mísí několik pojmů: třída, třídní boj a revoluční třída. Zatímco Mandrou ukazuje, že lidové masy, zvláště na venkově, byly vykořisťovány, a nemůže popírat existenci častých povstání, která prolínala celou první polovinu 17. století ve Francii, odmítá těmto bojům přiznat charakter třídního boje, nebo dokonce boje revolučního. Jeho argumentace je založena především na rozboru vědomí povstalců o jejich cílech. Opírá se o skutečnost, že francouzská povstání té doby se nezaměřovala většinou proti šlechtě, ale proti státu a jeho stupňujícím se daňovým požadavkům. Přitom si neklade otázku třídního charakteru státu. Domnívám se, že je to jedna ze závažných chyb jeho argumentace, i když připouštím, že třídní rozbor nastupující absolutní monarchie je sám o sobě složitou otázkou. Rozhodně však měly zájmy absolutistického státu blíže k zájmům šlechty — i když stát potlačoval její separatistické snahy — a bohatého měšťanstva než k zájmům venkovanů, v nichž státní administrativa viděla především zdroj příjmů.

Další chybou, kterou podle mého názoru sdílí Mandrou i s některými dalšími historiky Annales včetně Braudela⁵³ a Blocha, je určitý anachronistický postup při určování pojmu třídy a třídního boje. Všichni tito autoři vycházejí v podstatě z té představy o třídním boji, která se utvořila na základě událostí v 19. a 20. století, zejména v souvislosti s revolučním bojem proletariátu. Pojem třídy a třídního boje, který byl takto vytvořen, přenáší se do minulosti, a protože tam nenacházejí skutečnosti, které tomuto obrazu odpovídají — v rámci boje anachronismu — odmítají připustit, že v ní třídy a třídní boje existují. V tomtom smyslu se vlastně zpronevňují metodě, kterou propagoval už Bloch. Hledat v minulosti zárodky a nevyvinuté formy toho, s čím se setkáváme v dnešní společnosti. Jestliže je tato metoda použitelná např. na způsoby pozemkového vlastnictví, logicky nic nebrání tomu, aby byla použitelná na sociální a třídní složení společnosti. Je ovšem nutné přiznat, že formy třídního

48 Mandrou, R.: *Classes et luttes de classes en France au début du XVIIe siècle*. Messina — Firenze 1965, s. 14—17.

49 Tamtéž, s. 18.

50 Tamtéž, s. 23—24.

51 Tamtéž, s. 78.

52 Tamtéž, s. 86—87.

53 Braudel, F. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris 1966, t. II., s. 80.

boje v minulosti mohly mít jiný charakter než v pozdějších dobách a že také vědomí nebo mentalita nemusely být natolik vyvinuté. Jestliže jsme schopni uvažovat o proměnách hospodářských vztahů nebo společenského řádu, musíme být také schopni uvažovat o proměnách sociálně třídního složení a jeho vědomého výrazu. Jenom tak se vyvarujeme nelogičností, kterých se někteří autoři Annales spoutaní příliš jednostranným pojmem „třída“ a „třídní boj“ dopouštějí.⁵⁴

Touto nelogičností je mj. Mandrouovo tvrzení, že zatímco v boji lidových mas nelze rozeznat rysy třídního boje, existoval tento třídní boj nejenom mezi šlechtou a měšťanstvem, ale také mezi starou šlechtou (šlechtou meče) a novou, úřednickou šlechtou.⁵⁵ Přitom i on sám si uvědomuje nesrovnalosti, které z tohoto pojetí vyplývají, když za „originální rys“ francouzské společnosti té doby označuje následující skutečnosti: „Na jedné straně skutečný třídní boj mezi buržoazií a šlechtou komplikovaný specifickými reakcemi zprostředkujícího tělesa, které tvořila úřednická šlechta, ztížený vrchnostenskou reakcí, která tyto boje unášela tak, jak se 'feudalizovala' část buržoazie; na druhé straně hnutí hněvu a přetížení v lidovém prostředí bez vlastního politického nebo sociálního cíle, bez hlubokých následků pro vývoj společnosti v jejím celku; aniž se, navíc, uskutečnilo trvalé spojení mezi vzestupující buržoazií a lidovou silou, jejíž výbuchy vždy překvapují svou nepřekonatelnou a efemerní silou.“⁵⁶

Domnívám se, že mnoho z těchto problémů by bylo možno řešit na základě důkladnějšího rozboru pojmu „třída“ a „třídní boj“, rozboru, který by vzal v úvahu vývoj jak tříd a jejich forem, tak třídního boje a který by se promítal do pojmového aparátu, který má k dispozici historik. V marxistickém pojetí dějin jsou náznaky takového pojmového aparátu v rozlišování hlavních a vedlejších tříd, různých forem třídního boje, snad by bylo možné použít i pojmu třída „o sobě“ a „pro sebe“.

Chceme-li v závěru charakterizovat způsob, jakým se škola Annales staví k pojmu „třída“ a „třídní boj“, nelze vycházet jen z kritiky těch historiků, kteří tyto pojmy — byť v omezené míře — používají. Je nutné konstatovat, že se setkáváme i s pokusy tyto pojmy z historického arzenálu vyřadit úplně. Tak je tomu zejména u Richeta a Fureta, kteří dokonce při rozboru francouzské revoluce přesouvají řešení problému do jiné roviny, zejména na rovinu symbolického⁵⁷ a snaží se dokázat, že problém tříd je vlastně anachronismem vyplývajícím z dnešní ideologie.⁵⁸

I tam, kde se pojem „třída“ používá, jde většinou o pojem značně vágní. Setkáváme se se ztotožňováním pojmu „třída“ s pojmem, který má spíše než ke společenské a historické teorii tříd blíže k logickým určením pojmu třídy.

54 Mandrou např. odmítá Poršněvův názor, že obrat buržoazie proti rozšiřujícím se povstáním byl diktován její třídní pozicí pomocí argumentu, že buržoazie se pouze bránila. To má dokázat, že odpor buržoazie proti z jejího hlediska příliš radikálnímu hnutí nebyl dán její třídní pozicí?

55 Mandrou, R.: *Classes et luttes de classes en France au début du XVIIe siècle*, s. 27.

56 Mandrou, R.: *La France aux XVIe et XVIIe siècles*. Paris 1970, s. 107.

57 Furet, F.: *Penser la Révolution française*. Paris 1978, s. 75.

58 Richet, D.: *Autour des origines idéologiques lointaines de la Révolution française*, Annales 1969/1, s. 2.

Jen tak lze porozumět pojmu „lidové“ nebo „majetné“⁵⁹ třídy v plurálu. Srozumitelnější je už Dubyovo určení „hospodářská třída“⁶⁰ nebo „třída životního slohu“, které naznačuje proces tvoření třídy. Le Roy Ladurie určuje proletariát nikoli jeho vztahem k výrobním prostředkům, ale jeho postavením ve společnosti: proletariát je to, co je vyloučeno ze společenského kolektivu.⁶¹ Kritika toho pojmu třídy, který používá P. Veyne v *Le pain et le cirque*, kde třídy rozlišuje pouze podle majetku, se objevila i na stránkách *Annales*.⁶²

V *La nouvelle histoire* se i v souvislosti se sociální stratifikací dostává do popředí pluralismus charakteristický pro školu *Annales*. R. Chartier a D. Roche v ní propagují kombinaci nejrůznějších objektivních i subjektivních kritérií, přičemž zdůrazňují, že sociální struktura každé společnosti je jiná a navíc, že se liší i struktura téže společnosti podle kritérií, které pro její klasifikaci použijeme. Docházejí k závěru, že „žádná stará klasifikace nemůže sama dát klíč k sociální struktuře: křížení mezi různými klasifikacemi téže epochy a jejich sestřihy umožňené kvantitativním přístupem jsou nutnou podmínkou pro restituci veškeré sociální organizace v její komplexnosti.“⁶³ Technicky tento přístup umožňuje použití moderních počítačů a sama snaha podat co nejplastičtější obraz skutečnosti je nenapadnutelná. Napadnutelný je ovšem už způsob, jakým se to dělá a konec konců i výsledek, v němž se ztrácejí základní rysy zkoumané společnosti. Není možné hledat pouze všechna dělítky, podle nichž lze danou společnost zkoumat, a neptat se po jejich vzájemném vztahu, po tom, která kritéria jsou více a která méně podstatná. A právě to se v případě *Annales* děje.

Je příznačné, že toto pojetí sociální klasifikace a třídy se spojuje s implicitní i explicitní kritikou marxistického pojetí třídy, které je přitom většinou zjednodušeno ad absurdum. Marxismu se připisuje snaha dělit společnost pouze na dvě třídy,⁶⁴ které jsou spolu ve stálém vztahu revolučního boje.⁶⁵ Jestliže tento stav není ve zkoumané společnosti potvrzen — a on přirozeně ve většině společenství potvrzen být nemůže —, domnívají se např. Le Roy Ladurie nebo R. Gascon, že je tím marxistické pojetí tříd a třídního boje vyvráceno. Zdá se, že jejich znalosti marxistické teorie třídního boje se omezují na nejpopvrchnější propagandistická tvrzení, která se skutečnou třídní analýzou, takovou, jaká se provádí v moderním marxismu, nemají nic společného.

Skutečnost, že většina historiků *Annales*, a to i těch, kteří k třídní a sociální analýze přistupují daleko seriózněji než ti, jimiž jsme se zabývali v několika předchozích odstavcích, chápe společnost a dějiny na základě jiných třídních a ideologických pozic než to činí marxistická historiografie, potvrzuje i to, že právě tito historici se domnívají, že třídní hierarchie⁶⁶ společnosti je nezruši-

59 Le Roy Ladurie, E.: *Les Paysans de Languedoc*. Paris — La Haye 1966, t. I., s. 389.

60 Duby, G.: *La société aux XIe et XIIe siècles, dans la région mâconnaise*, např. s. 282.

61 Le Roy Ladurie, E. in: *Histoire économique et sociale de la France*. Paris 1977, s. 653 na příkladu zemědělského proletariátu.

62 Andreau, J., Schmitt, P., Schnapp, A.: *Paul Veyne et l'évergétisme*, s. 314—315.

63 Chartier, D., Roche, D. in: *La nouvelle histoire*, s. 519.

64 Gascon, R. in: *Histoire économique et sociale de la France*, t. I, s. 455—457.

65 Le Roy Ladurie, E.: *Montaillou: Village occitan den 1294 à 1324*. Paris 1975, zvl. s. 416—418.

66 Braudel, F.: *La civilisation matérielle, économie et capitalisme*, I—III. Paris 1979, t. II, s. 458. Výrok je oyšem namířen proti levičáckému tvrzení Sartrova o možnosti zrušit ve společnosti jakoukoli hierarchii.

telná. Buď tedy třídy ve společnosti vůbec nejsou, respektive jsou nepodstatnou součástí omezeného úseku moderních dějin, nebo naopak tvoří její strukturální rys a myšlenka na jejich zrušení je utopii.⁶⁷ V pojetí tříd se tedy více než kde jinde projevuje skutečnost, že ve své většině je historiografie Annales historiografií buržoazní a že rozpory mezi jednotlivými jejími představiteli lze mnohdy charakterizovat jako rozpory vyplývající z různého místa v buržoazní společnosti, případně ze sympatií k různým jejím složkám.⁶⁸

67 DUBY, G.: *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*. Paris 1978, s. 425.

68 Např. Furet sympatizuje zejména s liberální buržoazií, u Braudela lze nalézt sympatie spíše k maloburžoazním vrstvám.

ANNALESSCHULE UND MARXISMUS

Die Verfasserin verfolgt die Entwicklung von Beziehungen der Annalesschule zum Marxismus von ihrer Gründung an (1929) bis heute. Die Begründer der Schule — M. Bloch und L. Febvre — haben sich mit dem Marxismus relativ spät vertraut gemacht. Sie haben ihn für eine fruchtbare Hypothese unter vielen anderen gehalten. Ihre Sympathien zum Marxismus wurden auch durch den gemeinsamen Kampf gegen faschistische Gefahr befestigt.

Nach dem Krieg hat vor allem Braudel Kontakte mit Marxismus erhalten, aber in den 70. Jahren verschlimmern sich die Beziehungen der Annalesschule zum Marxismus, u. a. im Zusammenhang mit einer fortgeschrittenen Eingliederung der Schule in französische bürgerliche Gesellschaft. Die Autorin verfolgt an einigen Beispielen sowohl die Vertreter positiver (P. Vilar, G. Bois), als auch negativer (P. Veyne) Beziehung zum Marxismus im letzten Jahrzehnt.

Im zweiten Teil des Aufsatzes analysiert sie den Begriff „Klasse“, wie er in Annales, vor allem bei G. DUBY und R. Mandrou benützt wird. Sie zeigt, daß Mandrou — in Anknüpfung an Febvre — auf Begriff „Klasse“ gewissermaßen anachronisch zutrifft. Er bildet die Begriffe „Klasse“ und „Klassenkampf“ auf Grund aus dem 19. und 20. Jahrhundert bekannten Tatsachen. Es verursacht dann Schwierigkeiten bei ihrer Anpassung an ältere Geschichte.

Im Schluß weist Autorin auf gesellschaftliche Bedingtheit der Ansichten von Verfassern Annales im Bezug auf Begriff „Klasse“ hin.